

Економічна теорія

Валерій ГЕЄЦЬ

**МОДЕРНІЗАЦІЯ В СИСТЕМІ
«СУСПІЛЬСТВО – ДЕРЖАВА – ЕКОНОМІКА»**

Резюме

Проаналізовано спільне і суперечливе в суспільстві, державі та економіці на шляху модернізаційних перетворень і, відповідно до цього, визначено роль особистісно-людського фактора в їх трансформації. Розкрито вплив глобалізації на розвиток країни у взаємодії світового і національного. Обґрунтовано роль держави в єдності суспільного й особистісного, її здатність до організації та реалізації процесу використання ресурсів і накопичення знань у поєднанні моралі та розуму, у чому не можна обійтися без ефективного державного й суспільного контролю за процесами модернізації. Проаналізовано настрій населення щодо окремих складових суспільного устрою України.

Ключові слова

Модернізаційні перетворення, національні держави, постмодернізаційна модель, суспільна свідомість, знання, розум, моральність, людський капітал, соціальна держава, ступінь державної присутності, державний і суспільний контроль.

© Валерій Геєць, 2014.

Геєць Валерій, докт. екон. наук, професор, академік НАН України, Інститут економіки та прогнозування НАН України.

Класифікація за JEL: A13, P20.

Частина 1.

Зауваження щодо методології модернізаційних перетворень

Модернізація як феноменальний процес перетворень у суспільстві, державі та економіці за своєю етимологією бере початок, як відомо, з терміна «модерн», котрий означає «сучасний», а за своїм головним та дієвим значенням тотожний осучасненню цих перетворень. Формування нинішнього стану суспільства, відповідно до бачення батьків-засновників теорії модернізації, серед яких У. Ростоу і Ш. Ейзенштадт, характеризується сходженням від його традиційного устрою до сучасного – з капіталістичною системою господарювання на тлі значної соціальної диференціації суспільства через кричущу й дедалі більшу нерівність у розподілі багатства, формування високого ступеня комунікативності, засадничий і безперервний характер розвитку науки та освіти, що за рахунок технологічних і соціальних інновацій в усіх сферах суспільної, державної та економічної життєдіяльності водночас дають змогу долати природно наявну в багатьох країнах традиційність за одночасного, хоч і не завжди успішного, прагнення до збереження й розвитку культурних відмінностей. Тим самим забезпечується історично безперервний процес модернізації суспільних трансформацій від до-сучасності до пост-сучасності, основні риси якої для нашого часу обґрунтовані І. Валлерстайном.

У класичному уявленні теорії модернізації модернізаційні перетворення в економіці за змістом відповідають діяльності господарської системи, що ґрунтується на домінанті капіталістичних форм господарювання, котрі перемогли в глобальному вимірі як найефективніші в довгостроковому відношенні. Засадничою рисою останніх є ринкові стосунки, що також набули глобального характеру й переважно охопили не лише економіку і фінанси, а й часті соціальну сферу. Водночас присутні процеси формування глобальних регіональних об'єднань держав за обмеження повноважень національної держави на тлі посилення трансконтинентального впливу корпорацій з ухилом на зниження рівня конкуренції, а також збільшення їхнього впливу на політику урядів національних держав. І якщо регіональні об'єднання обмежують владу національних держав, по-перше, то, по-друге, владу національних урядів обмежує трансконтиненталізація. При цьому владні повноваження

національних держав у сучасному суспільстві та економіці обмежені. І потрете – шляхом підвищення міри комунікативності в суспільній та економічній життєдіяльності через формування широкої суспільної аудиторії громадян, які беруть участь у функціонуванні глобальних мереж, що дають змогу генерувати інформацію й обмінюватися нею і розширювати можливості безпосередньої та опосередкованої мобільності населення, що принципово змінює модернізаційні проекти в сучасному суспільстві, державі та економіці, перетворюючи їхній зміст у зв'язку з тим, що традиційні культурні та поведінкові ціннісні орієнтації підпадають під активніший і агресивніший екзогенний вплив порівняно з ендегенною природою традиційних цінностей. Наявні механізми їхньої традиційної передачі, у свою чергу, руйнуються тими самими глобальними мережами внаслідок «...часом навіть патологічного зміщення реального та віртуального світів у свідомості людини, яка потрапила в мережеву залежність. Психіатри всього світу усвідомлюють цю насправді глобальну незримую небезпеку «м'якої» розумової та соціальної деградації сотень мільйонів людей, своїми наслідками пов'язаної з руйнуванням мозку, яку можна порівняти з наркологічною залежністю...»¹

На тлі таких трансформацій, реалізуючи під впливом електронних винаходів постмодернізаційну модель розвитку суспільства постіндустріального характеру, «в епоху глобального переходу до нової цивілізації (що характеризується в тому числі й появою синтезованих форм органічного життя з допоки не зрозумілими наслідками для їхніх природних форм. – В. Г.) дуже важливо не розгубити інтелектуальний і психічний потенціал, накопичений мільйонами років біологічної еволюції й тисячоліттями історії людства. Він дуже знадобиться в умовах масштабності та слабкої передбачуваності прийдешніх змін...»², які – за будь-якої їхньої назви – за своєю суттю будуть схожі на процеси осучаснення життя, і суспільства, і держави, й економіки, тобто, іншими словами, в черговий раз модернізуватися.

Нині сучасне суспільство на шляху модернізації виявляється таким, що не керує ринком і корпораціями, оскільки «...у ринковій економіці організації, що становлять певний інтерес, діють рентопошуковими методами, тобто отримуючи вигоду для своїх членів із суспільства загалом, нічого не пропонуючи натомість... Від такої поведінки вони утримуватимуться лише в тому разі, якщо в цьому суспільстві членство в них настільки поширене..., що вони змушені брати на себе будь-які негативні екстерналії власних дій»³. К. Крауч звертав увагу на те, що успіх у боротьбі за утримання від одержання додаткового прибутку за рахунок порушення інтересів суспільства забезпечувався державою, на території якої функціонували ті чи інші організації. У сучасному

¹ Андреев И., Назарова Л. Электронная западня. Реальные рисунки виртуального мира // Свободная мысль. – 2014. – № 1. – С. 121.

² Там само. – С. 126.

³ Колин Крауч. Странная не-смерть неолиберализма. – М. : Изд. дом «Дело», 2012. – С. 194.

транснаціоналізованому світі «...та роль, яку велетенські фірми здатні (і це справді так. – В. Г.) відігравати в глобальній економіці, робить їх надзвичайно потужними лобі, що загрожує рівновазі одночасно демократії й плюралізму»⁴. Особливо це проявляється в бідних країнах зі слабкими державами, що дуже часто не відбулися, бо «...представники сучасних ТНК перебувають не в лобі, ...вони ...сидять усередині того приміщення, де ці рішення приймаються. Вони визначають стандарти, встановлюють приватні регулювальні системи, працюють консультантами урядів, а їхні співробітники навіть обіймають пости заступників міністрів»⁵. Останнє слугує прикладом того, як корпоративізм установлює контроль над державою, деморалізуючи її, а суспільство при цьому, погоджуючись із демократичним обранням влади, водночас потрапляє під управління корпоративно організованих ринків, які, по суті, займаються політичною діяльністю, що є одним із серйозних провалів ринку і держави одночасно. І за рахунок цього сенс модернізації переформатується в напрямі, коли поведінка людини в суспільстві споживання суперечить її позитивним змінам. При цьому найбільш важливо, що задоволення суспільних потреб як таких, котрі не мають індивідуалізованого наповнення, здійснюється в другу чергу. А це – одна з найважливіших умов одночасного забезпечення модернізації суспільства й економіки, бо від рівня їхнього задоволення залежить стан справ і в суспільстві, і в державі, і в економіці, оскільки, відповідно до Ф. Бастіа, втрачаються так звані «здібності колективного вдосконалення». Стосовно цього Ф. Бастіа зазначав, що «якби союз усіх індивідуальних вдосконалень, особливо в людей, які вміють передавати свої надбання в знаннях, досвіді іншим людям, не гарантував здатності колективного вдосконалення, то довелось б відмовитися від усякої філософії, від усякої науки про мораль і політику. Людина вдосконалюється завдяки своєму розуму, своїй здатності переходити від помилки, цієї матерії зла, до істини, цієї скарбівни добра»⁶. І все це, на думку Ф. Бастіа, здійснюється завдяки науці й досвіду.

Дуже часто вважається, що держава як інститут загалом або як сукупність інституалізованих норм і організацій зрештою є втіленням сили волі, тоді як така властивість держави, як «ученість», – результат екогенних форм її запозичень від людей, які виступають утримувачами й носіями розуму, що має здатність накопичуватися у свідомості і людей, і суспільства загалом, тим самим формуючи суспільну свідомість.

Таким чином, реалізується процес індивідуального самовдосконалення і саморозвитку, який відбувається тому, що «людина спочатку переходить у своїй свідомості від помилки до істини, а потім у своїй поведінці від зла до добра завдяки науці й досвіду, завдяки відкриттю невідомих їй раніше ефек-

⁴ Колин Крауч. Странная не-смерть неолиберализма. – М. : Изд. дом «Дело», 2012. – С. 198.

⁵ Там само. – С. 198.

⁶ Бастиа Ф. Экономические гармонии. – М. : Эксмо, 2007. – С. 415.

тів у тих або інших феноменах і в її власних діях»⁷. Власне, з цим твердженням важко не погодитися, адже зло будь-якого рівня, що породжує протистояння, війни та жертви, врешті-решт закінчується миром, у процесі формування й укладення якого усвідомлюються помилки минулого й відбувається пошук істини, що дає змогу здійснювати процес накопичення добра. Таким чином здійснюється процес поєднання добродійності й розуму, і не лише завдяки самовдосконаленню, а й завдяки державі. «Зростання держави загального добробуту зумовило те, що деякі професійні послуги – переважно у сфері освіти та охорони здоров'я – були перенесені в державний сектор, де стали доступними для більшості населення, і приєдналися до різних державних служб»⁸. Тим самим, завдяки державі та її здатності до організації й реалізації процесу накопичення знань, капітал із діалектичного заперечення як інструмент примусу та експлуатації праці перетворюється на людський капітал, який у багатьох країнах за масштабами має значно вищу накопичену вартість, ніж фізичний, котрий до того ж через кризи має здатність втратити свою ціну і в часі, і в просторі.

У процесі накопичення людського капіталу на індивідуальній основі цілком виправдане існування положення, коли, згідно з Шіллером, індивід може мати схильність до розсудливої поведінки та є її носієм, але в разі його потрапляння в натовп така поведінка перетворює індивіда на дурня, не здатного поводитися розсудливо. Можна стверджувати, що для того, аби уникнути останнього, суспільство й держава повинні ґрунтуватись у своїй модернізації на інтересах носія – окремої людини, яка живе в цьому суспільстві та функціонує в цій державі. Тим самим досягається органічна єдність суспільного та особистого інтересу, оскільки, зважаючи на твердження П. Флоренського, «якщо розум не причетний буттю, то і буття не причетне розуму, тобто алогічне. Тоді неминучий ілюзійнізм і всілякий нігілізм, що закінчується немічним і жалюгідним скептицизмом. Єдиний вихід із цього болота відносності та умовності – визнання розуму причетним буттю і буття причетним розумності»⁹. При цьому, «що б ми не думали про людський розум, але для нас заздалегідь є можливість стверджувати, що він – орган людини, його жива діяльність, його реальна сила»¹⁰. І завдяки розуму пізнання є «живим моральним спілкуванням осіб, з яких кожна для кожної слугує і об'єктом, і суб'єктом. У власному сенсі пізнавана лише особа і лише особою. Іншими словами, істотне пізнання, що розуміють як акт суб'єкта, який пізнає, й істотна істина, котру розуміють як пізнаваний реальний об'єкт, – обоє вони – одне й те ж реальне, хоча і розрізняються в абстрактному розумі»¹¹.

⁷ Бастіа Ф. Экономические гармонии. – М. : Эксмо, 2007. – С. 415.

⁸ Колин Крауч. Странная не-смерть неолібериализма. – С. 134.

⁹ Флоренский П. А. Столп и утверждение истины. – М. : Ред. Golden-Ship.ru, 2013. – С. 38–39.

¹⁰ Там само. – С. 39.

¹¹ Там само. – С. 39.

З огляду на наведені вище твердження, здійснення суб'єктом, який пізнає, акту пізнання на основі природного володіння своїм розумом, є його пізнавальна діяльність, що є реальною силою, тотожною продуктивній силі праці людини, бо, як уже зазначалося, «розум причетний до буття і буття причетне до розумності». Внаслідок такого взаємозв'язку в суспільстві формується суспільна свідомість, що, у свою чергу, розвивається під впливом пізнавальної діяльності людей, які живуть у суспільстві, що є частиною природи і сформувало держави, котрі виражають інтереси всього народу шляхом реалізації його політичної волі. У цьому разі державі властиві мораль, ученість і розум, бо останній, як зазначалося вище, причетний до буття і буття причетне до розумності не лише як орган людини, а й через її живу діяльність. Насправді такий взаємозв'язок дуже реалістичний, бо держава, як правило, виражає волю та інтереси панівного класу. У цьому контексті важливо розглянути, – зберігаючи методичний підхід, а також враховуючи, що, окрім суспільства й держави, є третій за важливістю феномен, такий як економіка, що разом із суспільством і державою перебуває у феноменологічній взаємодії та розвитку¹², – проблему розуму, вченості й, відповідно, моральності держави в контексті співвідношення сил і дії капіталу (ринку), держави і знання, котре є результатом пізнання на основі реалізації діяльності розуму людини внаслідок її живої діяльності. Процес возз'єднання всіх трьох суб'єктів, про які йшлося вище, зокрема, капіталу, держави і знання як продукту діяльності людського розуму, тобто креативного характеру праці, відбувається в несуперечливій взаємодії, якщо має місце перетворення креативних здібностей людини, у тому числі пізнавальних, таких, що відтворюються в нових знаннях із засобів збільшення прибутку в економіці, на капітальну мету діалектичного самозаперечення капіталу і перетворення його на соціальний, людський капітал, що припускає розвиток людини і її креативних здібностей до живої діяльності, внаслідок чого підвищується реальна продуктивна сила праці.

Знання як продуктивна сила праці накопичуються людством, а найефективніше концентруються для розвитку як суспільства, так і економіки – через їхню неорганізованість і спонтанність, – згідно з позицією Ф. Хайєка, ринковими силами, що конкурують між собою. Водночас Ф. Хайєк вважає, що як суспільна діяльність, так і економічна взаємодія ринкових сил не виключають «розумового» начала взаємодії тих же ринкових суб'єктів¹³, проте сам Ф. Хайєк завжди залишався на юмівських позиціях другорядності розуму¹⁴, що давало йому змогу заперечувати «розумове» джерело взаємодії з усіма наслідками для формування управлінської парадигми, насамперед в економіці, котрі звідси впливають. Помилковість позиції стосовно обмеженості

¹² Гець В. М. Общество, государство, экономика: феноменология взаимодействия и развития. – Изд. 2, доп. и переработ. – М. : Экономика, 2014. – 631 с.

¹³ См.: Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. – М. : Catallaxy, 1992. – С. 18.

¹⁴ Юм Д. Исследование о человеческом разумении. – М. : Прогресс, 1995. – 75 с.

творчої сили розуму було доведено ще наприкінці XIX ст. У. Джеймсоном у роботі, присвяченій науковим основам психології¹⁵.

У контексті філософії Ф. Хайєка йдеться про управлінський аспект використання ресурсу знань для модернізації винятково в межах ринку і ринкових стосунків. Ресурс знань, як відомо, має багатовимірне значення, у тому числі й таке, що знання – це і сила, і водночас влада, котра може бути як демократичною, так і авторитарною, і кожна з них може своєрідно і використовувати знання, і впливати на їхнє формування як ресурсу розвитку, котрий неможливо реалізувати, перебуваючи в рамках трактування сили розуму Юмом, розуму, що здатний лише сполучати, переміщувати, збільшувати чи зменшувати матеріал. Проте в управлінському контексті здійснення модернізації Дж. Мілль – не менш відомий авторитет стосовно обґрунтування домінуючої ролі як демократії, так і ринкових сил, котрі ґрунтуються на індивідуалізації діяльності учасників ринку, – брав до уваги те, що «...першим елементом хорошого управління є моральність і розум людей, які становлять суспільство, найбільш важлива справа, де повинна виявитися видатна майстерність, котрою може володіти будь-яка форма правління, – ця співпраця в розвитку моральності й розуму самих людей»¹⁶. Тим самим Дж. Мілль, не відкидаючи ефективної дії ринкових сил, а підтримуючи їх і не будучи апологетом соціалістичного облаштування системи управління, проти якої виступав Ф. Хайєк, не став, подібно до останнього, виступати лише за ту її ефективну форму, що визначається ринковими силами, а схилився до тієї, де її началом виступає розумова діяльність людей та їхні моральні стосунки, на противагу егоїстичній поведінці, що ґрунтується на індивідуально організованій співпраці, котра, як добре відомо, в умовах ринку має як раціональний, так і ірраціональний виміри. При цьому в умовах кризи, що є звичайним явищем в умовах ринку, ірраціональність поведінки суб'єктів ринку різко зростає, що приводить до підвищення ролі держави. Особливо це важливо, якщо врахувати, що держава А. Сміта – результат суспільної домовленості, а тому вона покликана стояти на варті суспільної моралі, для чого має сприяти і в реальності багато в чому сприяє розвитку науки, освіти й культури.

Як бачимо, і основоположники ліберальної демократії розглядають знання як категорію змістовного характеру, від рівня їхнього накопичення і оволодіння ними в суспільстві залежить збільшення можливостей продуктивної сили праці людини, незалежно від наявних форм правління, якщо для них характерна моральність (на що вказує Дж. Мілль), а не лише ринковий егоїзм, котрий реалізується в тому числі й ірраціональним шляхом. Таким чином, якщо, згідно з Ф. Хайєком, у діяльності людей на перший план виходить розумова взаємодія, найбільш ефективна завдяки ринковим силам, то, відповідно до Дж. Мілля, першим елементом хорошого управління є співпра-

¹⁵ Джеймсон У. Научные основы психологии. – Минск : Харвест, 2008. – С. 387.

¹⁶ Mill J. S. Consideration on Representative Government. – London : Parker, Son, and Bourn, 1861. – P. 12.

ця розуму людей в органічному поєднанні з їхньою моральністю. У результаті одночасне поєднання і вияв у формі правління як моралі, так і розуму людей у сьогоднішньому трактуванні можливі за умови «обізнаності» тієї форми управління, що домінує в тому чи іншому випадку.

У результаті, з викладеного випливає, що коли для Ф. Хайєка ключову роль у здійсненні управлінських дій відіграють ринкові сили, то для Дж. Мілля ефективно може використовуватися будь-яка форма правління, де має місце співпраця на засадах моралі й розуму, що має бути притаманним будь-якій формі правління, де вони присутні і тим самим формують її етикоцентристські засади, котрі, на жаль, не отримали належного розвитку в реальній практиці, де стали домінувати егоїстично організовані стосунки, що дуже часто породжують найрізноманітніші кризи, і остання глобальна криза системного характеру слугує доказом цього. Останнє твердження, на наш погляд, є виразнішим і ефективнішим з позиції результативності, оскільки ринкові сили в їхньому домінуючому використанні в сучасних умовах доволі часто доведені до абсурду, тобто ірраціональності, тому «капітал здобувається шляхом заміщення і знищення реальної економіки ...збагачення призводить до збоїв фінансової системи реального сектора економіки, що у свою чергу призводить до великого нагромадження власності ...оскільки основні політичні заходи у сфері економіки (читай також: у сфері управління нею, про що йшлося вище. – В. Г.) справді підтримують цей процес»¹⁷. Це означає, що саме форми правління насамперед мають бути властиві співіснування та співпраця на основі моралі й розуму людей, котрі, власне, й зайняті діяльністю стосовно здійснення управлінських дій у тій їхній формі, яка відіграє домінуючу роль і повинна стати вибором завдяки власне розумовій діяльності людей, об'єднаних у суспільство внаслідок виділення з природного середовища, і об'єднаних в інститут держави в результаті свідомого вибору і на основі знань, якими вони володіють. Тобто, якщо йдеться про модернізацію держави, то і їй передусім має бути властива «вченість», зважаючи на яку, мораль і розум поєднуються в людях, котрі реалізують владні повноваження. Водночас державі як такій ученість не властива, бо це не її парафія, а її парафія – воля і влада, і вченість вона живиться не з себе, а ззовні. Тому «вченість» держава не забезпечує сама собою шляхом поєднання моралі й розуму. Цей процес має інший характер через те, що моральність як така пов'язана з чуттєво свідомим і невербально-генетичним шаром людської психіки, а отже, із системою неформальних інститутів, а мораль – із вербально-теоретичним шаром і, відповідно, з доктринальними інститутами. Очевидно, одним з найважливіших напрямів модернізації держави є саме адекватна формалізація неформальних інститутів, тобто приведення державного законодавства, права, моралі у відповідність до базових моральних імперативів суспільства, а також підпорядкування моралі «верхів» моральним нормам більшості грома-

¹⁷ Дериwативы уничтожают реальную экономику [Електронний ресурс] / Mixednews. – 14.11.2013. – Режим доступу : <<http://mixednews.ru/archives/44097>>.

дян. Власне в цьому контексті важливо зважати на те, що відповідальність за моральність несе насамперед держава як інститут, що діє з позиції сили закону загалом і сили влади як такої, а також сили знань, і несе її як перед людьми, котрі зробили свій вибір на її користь, так і перед суб'єктами господарювання, оскільки саме економічна діяльність здійснюється в організаційно-правових нормах, інституційно зумовлених і соціально визнаних у кожний конкретний період відповідно до моральних імперативів суспільства, у яких утворено державу, що є дійсністю моральної ідеї, його моральним духом¹⁸. Держава, стоячи на варті суспільної моралі, сприяє активізації й безпосередньо бере участь у формуванні та підтримці розумової діяльності людей через науку та освіту. Таким шляхом вона забезпечує виконання функцій, завдяки яким існує її як економічна, так і суспільна інституційна зумовленість, у тому числі й у сфері забезпечення модернізації. Невипадково в цьому контексті незалежність від системи управління успішністю процесу природного пізнання розвитку сприймається на основі об'єднання чуттєвого (морального) і природного способів отримання знань про навколишній матеріальний і духовний світи, завдяки технологічним досягненням матеріального світу та соціальним інноваціям, котрі, як правило, об'єднуючись між собою, підвищують продуктивну силу праці.

Державна активність і обмеження свавілля держави, що представляє інтереси панівного класу, а на більш ранній стадії – абсолютної влади монарха або панівного класу, у тому числі й шляхом деспотизму, в усі часи є одним із найважливіших завдань. Невипадково саме з цієї причини моральна філософія А. Сміта¹⁹, яку Дж. Мілль, по суті, поглибив висновком про необхідність поєднання моралі й розуму для будь-якої системи управління разом із ринковим середовищем, зумовленим функціонально налагодженим порядком, є результатом насамперед державної діяльності, котра разом із тим спрямована і на забезпечення задоволення суспільних потреб, міра досягнення яких слугує мірилом у тому числі моральності й розуму будь-якої системи управління.

Спираючись на накопичені знання, індивід, з одного боку, вибудовує раціональну поведінку стосовно досягнення цілей, але не може і не повинен переступати моральну грань, за якою цільове спрямування до отримання вигоди й накопичення багатства максимізується, оскільки є «...можливість перемагати найсильніше прагнення себелюбства: могутніша сила, більш спонукальні мотиви діють у подібних випадках. Цією силою є розум, наша совість, наш власний спостерігач у нашій душі, людина всередині нас, великий суддя і поціновувач нашої поведінки»²⁰.

¹⁸ Гегель Г. В. Ф. Философия права. – М. : Мысль, 1990. – 526 с.

¹⁹ Смит А. Теория нравственных чувств. – М. : Республика, 1997. – 352 с.

²⁰ Там само. – С. 150.

Як бачимо, у А. Сміта розум лежить в основі твердження про поведінкові прояви індивіда в боротьбі з його егоїстичними виявами. У трактуванні А. Сміта розум – це результат ученості, що трансформується з «освіченого деспотизму» в «соціальне організоване ринкове господарство» на засадах свободи і демократії, де дійшло до визнання необхідності вирішення проблеми соціальної нерівності й надання суспільно значимих послуг і товарів, у тому числі й шляхом наявної користі від смітівської держави, що забезпечує чи сприяє розвитку науки й освіти. У результаті цього і суспільству, і державі, й індивідові очевидна користь від того, що знання виступає тим суспільним товаром, за пропозицію якого здебільшого відповідає держава, – якщо не повністю, то у взаємодії з приватними ініціативами й приватними витратами на освіту й науку. Історія знає величезну кількість прикладів, коли завдяки активності держави вдавалося досягти проривів у техніці й технології, а ринок зміг використати їх для отримання прибутку лише після закінчення доволі тривалого періоду часу. У цьому закладено глибокий зміст соціалізації (читай також – модернізації) сучасного суспільного та економічного життя як у державному, так і в індивідуальному сенсі, що є основою моралі та розуму людей на шляху до міллевського розуміння хорошого управління, де на певному етапі відіграв роль «освічений деспотизм», а в сучасних реаліях це «освічена держава», яка повинна вирішувати дилему сучасної соціалізації в усіх її проявах, оскільки «...у світі ...відбуваються епохальні зміни. Економічні моделі зростання, геополітична картина світу, соціальні домовленості, що пов'язують людей разом, і екосистема нашої планети – усі одночасно схильні до радикальних перетворень, які викликають тривогу і безладу в багатьох країнах світу ...зрештою, шлях до стійкого зростання потребує не лише нової політики, а й нового способу мислення»²¹, а це означає, що без міллевських моралі й розуму успішне майбутнє сумнівне, бо сучасний ринок у глобальному масштабі поглиблює першість, котра за своїми наслідками чинить «...далекосяжний вплив і руйнує демократію, надзвичайно нерівні суспільства мають вищий рівень алкогольної та наркотичної залежності, вищий рівень злочинності, низький рівень моральності, вищий рівень підліткової вагітності й нижчий рівень грамотності, ніж країни з меншою нерівністю»²².

Контекст сформульованого вище твердження про близькість соціалізації до модернізації може і має бути підданий сумніву стосовно того, чи будь-яка його соціалізація може бути поставлена в один ряд із модернізацією. Наприклад, чи можна вважати сталінську індустріалізацію одночасно й соціалізацією? Далі, якщо держава повинна модернізуватися відповідно до запитів населення, то як це узгоджується з тезою стосовно недостатності со-

²¹ Шваб К. (основатель, исполнительный председатель Всемирного экономического форума). Мировая экономика в 2014 году: Мы вступаем в эпоху меньших ожиданий и больших неопределенностей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.project-syndicate.org/.../trends.../russian.

²² Graham Peebles. Inequality and the Inevitable Collapse: graham@thecreatetrust.org.

ціального капіталу для здійснення модернізації? Прикладом цього слугує той факт, що соціалізація в сучасному трансформаційному суспільстві в процесі формування соціально орієнтованої ринкової економіки призвела до того, що суспільство понесло значні соціальні втрати, а ринкова трансформація, по суті, виявилася не лише соціально не орієнтованою чи хоча б нейтральною, але часто соціально агресивною моделлю ринку, де привласнення, прибуток і багатство нерідко досягали крайнощів, а отже, не випадково наявний процес навіть привласнення держави не лише шляхом примітивного розкрадання її ресурсів, а й придбання монопольного контролю як над більшою частиною ресурсів країни, так і над владними повноваженнями з метою примноження багатства і, як наслідок, страхітлива диференціація в рівні та способі життя населення, викликаючи його крайнє незадоволення, що свідчить про ірраціональність поведінки суб'єктів ринку в суспільстві, яке трансформується, із загрозливими наслідками для країни.

Водночас раціональна поведінка індивіда в умовах присутності соціальної держави повинна спиратися на закони, норми і традиції, а також звичаї, в основі формування яких лежить той самий розум, що є наслідком використання накопичених знань про минуле, сьогодення і навіть прогностичне майбутнє не лише стосовно отримання наукового знання про матеріальний світ, а й щодо можливої зміни онтологічної моделі в майбутньому, оскільки остання, ґрунтуючись «...на прагненні до мінімізації ризиків і абсолютизації недоторканості, на наших очах перетворюється на свою повну протилежність»²³. Відповідно завдання полягає в тому, щоб заснувати формування «...нової соціальної онтології (що ґрунтується на соціальній протестній активності. – В. Г.), подивитися на неї відсторонено, як на мислимий концепт, а не як на непорушну ментальну реальність. Не варто боятися гуркоту подій, що насуюються, – про нього слід подумати»²⁴. Якщо ж не замислитися (за допомогою розуму) над майбутньою онтологією, то можна припустити, що нас чекає відсутність такої держави взагалі або в окремих її сферах, де основними виступають норми, вироблені на основі традицій і звичаїв, а також досвіду попередніх поколінь, що є результатом того ж процесу накопичення знань, який сформував хороше управління в разі використання моралі й розуму, бо інакше воно переростає в різного роду деспотизм, що постійно змінює свій характер і навіть у лібералізованій формі може досягати унормованої експансії, котра реалізується через директиви, регламенти, норми тощо, обов'язкові до виконання, добре, коли не насильницьким шляхом. Останній в такому разі матиме сучасну форму, що може виявитися з будь-якого боку – особи чи групи людей, чи держави та її інститутів, у яких не відображено або слабо відображено звичаї, устої, звички і традиції, хоча вони і стійкіші до

²³ Сергеев К. В. «О чем невозможно говорить...»: феномен «невывсказуемых требований» и современные риски в современном обществе // Полис. – 2013. – № 4. – С. 42.

²⁴ Там само. – С. 42.

змін, оскільки сформувалися в природному середовищі існування на основі накопчених знань і досвіду.

Держава та її інститути, потрапляючи під вплив економічних угруповань, які збагачуються, привласнюючи суспільне, не мають тієї міри впливу на процес соціалізації, що відповідав би вимогам часу, а лише посилюють протестну активність і агресивність, котрі можуть зумовити зміну онтологічної моделі, про яку йшлося.

Механізми навчання, тобто передавання знання через суспільну систему підтримки традицій і шляхом як приватних, так і державних інститутів освіти, самовідтворюються. Тим самим людина соціалізується²⁵ в сучасному її розумінні завдяки розвитку системи інститутів та інституційних дій, традицій, звичок, звичаїв, законів. Усе це є результатом накопчення знання, яке постійно перетворюється з креативного в повсякденне, що й дає людині можливість соціалізуватися. Її ж поведінка набуває характеру модернізаційного процесу як в економічному, так і в суспільному плані, де держава може і повинна виявляти активність, демонструючи моральність у здійсненні своїх функцій, спираючись на знання, що визначають і розумову діяльність, зберігаючи та розвиваючи індивідуальні й суспільні національні відмінності. У свою чергу, це слугує запорукою національної ідентичності у світі, що безперечно глобалізується, на засадах передусім економізації більшості сфер людського буття і збереження національних соціальних традицій.

Стосовно ж держави, то моральність у діяльності людей і установ, які її представляють, пов'язана не лише із захистом прав і свобод людини, що важливо, а й іще з тим, що ліберально-демократична доктрина існування держави та організації діяльності економічних установ в умовах аморальності зрештою призводить до величезного розшарування серед людей. Це з одного боку. А а з іншого, як зазначає Вандана Шива, – економічне зростання, котрого нестримно бажають економісти, бізнесмени й політики, знищує життя²⁶. І це, на думку професора М. Чоссудовського з Центру досліджень глобалізації в Монреалі, не завдяки розвитку реальної економіки, а завдяки офіційно оформленим злодійству, маніпуляціям і спекуляціям, що дають змогу незаконно збагачуватися багатим.

На шляху вирішення суперечності між бідністю та багатством, що відтворюється, у моменті моральності з боку держави має місце розвиток «соціальної держави», поняття якої, відповідно до Лоренцо фон Штейна (середина XIX ст.), пов'язане з ідеологією, згідно з котрою мають бути досягнуті рівність, свобода і піднесення знедолених до рівня багатих і сильних, оскільки відома аксіома про добросовісних індивідів та інституційних суб'єктів рин-

²⁵ Геєць В. М. Інститути соціалізації в Україні та країнах ЄС: тенденції розвитку та ключові відмінності // Український соціум. – 2011. – № 2. – С. 7–34; № 3. – С. 7–34.

²⁶ Vandana Shiva. How economic grows has become anti-life // The Gaurdian. – 2013. – 2 листопада.

ку має обмежену сферу застосування через стійкі схильності до отримання переваг для збільшення доходів і піднесення добробуту в умовах масової недосконалої конкуренції ринків та ірраціональності поведінки ринкових суб'єктів, особливо в сучасних умовах, коли процес транснаціоналізації знижує рівень конкуренції та сприяє розвитку монополізму. Індивідуалізація поведінки економічних суб'єктів у таких умовах призводить до руйнування взаємодії моральності й розуму, а в разі відмови від соціальної держави буде замінена постулатом про виживання не лише сильнішого, що часто залежить від природних здібностей і несе в собі потенціал моральності, а й ширитнішого, що припускає маніпулювання і пряму крадіжку і вже має глобальні ознаки негативного характеру, посилюючи соціальну протестну активність, котра зумовлює, як пише в раніше згадуваній статті К. Сергєєв, виникнення думки про необхідність позасудового покарання винних, що нині можна часто спостерігати. Разом усе це зумовило наявну кризу системного характеру, у боротьбі з якою не досягнуто великих успіхів, оскільки, на думку як М. Фабера, так і багатьох інших, глобальна економіка сьогодні гірша, ніж у 2008 р.²⁷ І, як сказала Крістін Лагард на форумі в Давосі 2014 р., про зростання світової економіки говорити ще рано. Не виключено, що початок стабільного і тривалого зростання відкладається на 30-ті роки XXI ст., коли почнуть масово використовуватися технології передусім шостого та сьомого технологічних укладів із поки що незрозумілими наслідками для сучасного соціуму, оскільки вони, за нинішніми оцінками, можуть породжувати чимало лих, які загрожують існуванню людини не лише незрозумілими наслідками і «досягненнями» у сфері соціальних технологій майбутнього, а й докорінними перетвореннями в психіці. До цих питань ми ще повернемося дещо пізніше. Не виключено також, що «Карл Маркс і був правий, стверджуючи, що в міру вирівнювання капіталізму кризи будуть дедалі більш руйнівними і що в останній вирішальній кризі станеться остаточний крах, наслідки якого будуть настільки катастрофічні, що підірвуть самі основи нашого капіталістичного суспільства»²⁸. Це особливо виявилось в окремих країнах із ринками, що розвиваються, де економічні агенти взаємодіють у нерівноважній системі координат, тому населення часто не є поборником капіталізму і не підтримує його (див. табл. 1), хоча ідеологія трансформаційних перетворень у країнах колишнього соціалізму зважала на те, що капіталістична система господарювання – найкращий і «...одночасно передовий тип суспільного (економічного, соціального й одночасно політичного) розвитку і тип суспільства, що виступають для держав і народів іншої цивілізаційної приналежності як модель і зразок існування»²⁹ з тією не втіленою в життя мрією про досягнення рівня життя і характеру суспільних стосунків, властивих суспільству споживання розвинених країн

²⁷ Фабер М. Глобальная экономика сегодня хуже, чем в 2008 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://smart-lab.ru/company/aforex/blog/150141.php>>.

²⁸ Фабер М. Маркс, возможно, был прав – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mixednews.ru/archives/44105>

²⁹ Гранин Ю. Меняем «бусы» на нефть // Свободная мысль. – 2014. – № 1. – С. 190.

світу, що одночасно формується під цим впливом. У реальності результат виявився далеким від бажаного. Але головне в тому, що, якими б успішними не були ринкові реформи в країнах із суспільствами, котрі трансформуються, досягнення рівня життя, адекватного розвиненим країнам, неможливе, бо природних ресурсів планети для цих цілей у глобальному вимірі сьогодні, і тим більше завтра, за нинішньої, та й завтрашньої, технологічної парадигми явно недостатньо.

(Продовження в наступному номері журналу)

Стаття надійшла до редакції 27 травня 2014 р.